

Aistė Paliušytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

XVII–XVIII amžiaus Kauno miestiečių paveikslų rinkiniai: temos ir funkcijos

Straipsnyje, remiantis miesto aktų knygose išlikusiais pomirtinio turto inventoriais, tiriami XVII–XVIII a. Kauno miestiečių paveikslų rinkiniai, kūrinių žanrai ir funkcijos. Analizuojamos rinkinių formavimo socialinės ir kultūrinės prielaidos, atskleidžiami miestiečių dailės poreikiai, kūrinių vertinimas Kauno bendruomenėje. Kauno miestiečių rinkinius lyginant su kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų, pirmiausia Vilniaus, taip pat ir bajorijos dailės rinkiniais, parodoma Kauno bendruomenės vieta LDK kolekcionavimo istorijoje.

Raktažodžiai: dailės kolekcijos, XVII–XVIII a. miestų istorija, Kaunas, religinis paveikslas, portretas.

Pastaraisiais metais Lietuvoje populiarėjantys miestų istorijos tyrimai atskleidė Kauno ekonominio ir kultūrinio gyvenimo išskirtinumą regiono miestų istorijos kontekste. Čia kitaip negu, pavyzdžiui, Vilniuje, bajorai ir didikai nenustelbė miestiečių reikšmės miesto kultūroje¹. Nepaisant Kauno istorijos tyrimų ir įvertintų daugelio kultūrinio gyvenimo sričių, dalis jų vis dar nėra išsamiai atskleistos. Pavyzdžiui, publikuota nemažai studijų apie XVII–XVIII a. Kauno architektūrą ir dailę, tačiau mažai tirtas socialinis dailės funkcionavimas: dailės kūrinio reikšmė Kauno visuomenės gyvenime, dailės kūrinių vertinimas, dailės kūrinių rinkiniai. Atvaizdų paplitimą Kauno miestiečių namuose potridentinio laikotarpio pirmą kartą konstatavo šiais metais publikuotos Kauno istorijos autorius Zigmantas Kiaupa, aptaręs XVII a. pirmos pusės Kauno miestiečių rinkinius². Šiame straipsnyje siekiama atskleisti XVII–XVIII a. Kauno ko-

¹ Z. Kiaupa, Apie XVI–XVIII a. Kauno miestiečių bendruomenės kultūrinį pajėgumą, *Kauno istorijos metraštis 10*, Kaunas, 2009, p. 7–22.

² Z. Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655 metų*, Vilnius, 2010, p. 341–342.

lecionavimo ypatumus, taip pat įvertinti Kauno miestiečių kolekcijas įvairių kultūrinių ir geografinių kontekstų požiūriu. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kolekcionavimo istorijoje visas XVII–XVIII a. periodas iki Apšvietos epochos yra gana vientisas, tad rinkinių pobūdis ir turinys kito nežymiai. Kaip šiuo periodu funkcionavo Kauno miestiečių rinkiniai, kaip kolekcijų turinį galėjo veikti bendruomenės požiūris į dailę, jai būdingi dailės vertinimai? Kokius miestietiškos tapatybės bruožus atskleidžia miestiečių santykis su atvaizdais? Kokia buvo Kauno miestiečių vieta LDK kolekcionavimo ir vizualinės tradicijos kūrimo istorijoje?

Siekiant atsakyti į iškeltus klausimus, tenka remtis, deja, tik fragmentiškai išlikusiais šaltiniais, pirmiausia Kauno gyventojų kilnojamą turto inventoriais, įrašytais Kauno miesto savivaldos institucijų aktų knygoose. Didžioji jų dalis saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje ir Lietuvos valstybės istorijos archyve, viena knyga – Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve. Taip pat tyrinėti miestiečių testamentai³. Paveikslų sąrašai ir apskritai dailės kūrinių minėjimai dokumentuose yra itin reti, kas būdinga ne tik Kauno, bet ir visam LDK regionui. Dėl fragmentiškų šaltinių negalime rekonstruoti nuoseklios kauniečių kolekcionavimo istorijos ar remdamiesi statistiniais metodais įvertinti paveikslų paplitimo Kauno bendruomenėje⁴. Tačiau net ir negausiai paliudyti atvejai leidžia spręsti apie Kaune gyvavusias kolekcionavimo tendencijas, kauptų kūrinių paskirtį. Ypač tada, jei atsižvelgiama į platesnį miesto istorijos kontekstą, papildomus gyventojų dailės poreikių, recepcijos ir vertinimų liudijimus XVII–XVIII a. Kauno istorijos šaltiniuose.

³ Juose kartais nurodomi bažnyčioms aukojami kūriniai ar konstatuojamas paveikslų turėjimo faktas.

⁴ Minėtuose Kauno šaltiniuose rasta vos keliolika paveikslų ar jų rinkinių paminėjimų. Šie šaltiniai, deja, nėra tokie reprezentatyvūs kaip, pavyzdžiui, Vilniaus miesto aktai, kur XVII a. antroje pusėje rasta 46 rinkinių aprašymai, o XVIII a. – 49; žr. M. Paknys, Vilniaus miestiečių tapybos rinkiniai XVII a. II pusėje, *Menotyra*, 2000, Nr. 2 (19), p. 28–32; L. Balaišytė, Dailė Vilniaus miestiečių gyvenime XVII a. II pusėje – XVIII a.: dailės rinkiniai ir municipaliniai užsakymai, *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, sud. A. Aleksandravičiūtė, Vilnius, 2002, p. 72.

Rinkinių formavimo prielaidos, bendroji charakteristika

XVII–XVIII a. Kaune nėra minimos itin didelės apimties iš kartos į kartą paveldimos kolekcijos. Iš dalies tai gali būti siejama su demografinės ir ekonominės miesto raidos specifika. Šio laikotarpio kauniečių bendruomenė, palyginti su Vilniumi ar didžiaisiais Vidurio Europos miestais, nebuvo didelė ir minėto regiono didmiesčiams prilygo nebent XVII a. pirmoje pusėje, kai gyventojų skaičius siekė apie 10 000, o ūkinis gyvenimas klestėjo, prekyba ir pinigų apyvarta buvo itin intensyvi. Padėtis pasikeitė po XVII a. vidurio karo ir XVIII a. pradžios maro, ir XVIII a. viduryje Kauno gyventojų skaičius tesiekė 3000–4000⁵. Po XVII a. vidurio buvę karai, epidemijos, nuolat pasikartojantys gaisrai, nekilnojamo turto praradimai veikė ir kolekcionavimo įpročius, nebuvo palankūs kolekcijų formavimui.

Natūralu, kad daugiausia duomenų išliko apie miesto gerovės periodo – XVII a. pirmos pusės rinkinius, tikėtina, kad tuomet paveikslai rinkti intensyviausiai. Tiesa, dauguma šio laikotarpio inventorių dažniausiai įvardija socialiai pažeidžiamiausios gyventojų dalies turtą: didžiąją šaltinių dalį sudaro mirusių nuo maro turto sąrašai, kurie, deja, dažniausiai nėra turiningi: paprastai surašyti tik pigūs namų apyvokos daiktai, o paveikslai nėra įvardijami. Tačiau XVII a. pirmoje pusėje dažniau nei kitais laikotarpiais minimi miesto valdančiojo elito ir pirklių paveikslų rinkiniai.

Kauno miestiečių rinkiniai buvo dažniausiai vidutinės, tipiškos LDK miestams apimties, paprastai juos sudarė 10–20 paveikslų. Pavyzdžiui, 1619 m. po pirklio Petro Hofmano mirties liko 5 dideli ir 6 maži paveikslai⁶. 1637 m. po miestiečio Petro Jurgenseno mirties liko 15 įvairių didesnių ir mažesnių paveikslų⁷. 1638 m. sudarytame Kauno suolininko Tomo Frezo pomirtinio turto sąraše įrašyta 20⁸, o 1691 m. Kauno pirklio

⁵ Z. Kiaupa, Apie XVI–XVIII a. Kauno miestiečių bendruomenės kultūrinį pajėgumą, p. 10; R. Varsackytė, *Kauno miesto ir bažnyčios kultūrų sąveika XVI a. pabaigoje – XVIII a. pabaigoje*, Daktaro disertacija, Kaunas, 2006, p. 46–47.

⁶ VUB RS, f. 7, KMA, 1603–1629, l. 18v.

⁷ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 109; Z. Kiaupa, *Kauno istorija*, t. 1, p. 341.

⁸ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 181v; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341.

Jokūbo Fryzo turto sąrašė – 9 paveikslai⁹. Kauno rinkinių apimtį galima palyginti su jau tyrinėtomis Vilniaus miestiečių kolekcijoms, kur XVII a. antroje pusėje vidutinis rinkinys turėjo 11 atvaizdų, o XVIII a. – 20, t. y. svyravo nuo 2 iki 24 paveikslų¹⁰. Didžiausią žinomą Kauno miestiečio rinkinį sudarė 75 paveikslai, 1641 m. jis priklausė Kauno suolininkui Frydrichui Vongerenui¹¹. Šis rinkinys beveik prilygo gausiausiai Vilniaus miestiečio kolekcijai (XVIII a. pirmoje pusėje Vilniaus tarėjas Pranciškus Beldovskis (Franciszek Beldowski) turėjo 80 paveikslų)¹². Panašios apimties rinkinius dažniau turėjo LDK didikai¹³.

Pats paveikslų rinkinio faktas dažniausiai reiškė savininko išskirtinumą miesto bendruomenėje. Dažniausiai paveikslų savininkais buvo miesto valdžios atstovai ar pirkliai, kai kurie iš jų bendravo tarpusavyje, pavyzdžiui, Frydrichas Vongerenas ir Tomas Frezas¹⁴. Paveikslų savininkų turtus ir rangą paprastai liudijo jų namus puošę tradiciniai galios, valdžios simboliai ir prabangos daiktai: juvelyriniai dirbiniai, aukso, sidabro indai, ginklai – tipiški „riterių luomo“, bajorijos atributai. Paveikslų savininkai neretai buvo ir išsilavinę, platesnių kultūrinių interesų miestiečiai. Kai kurie turėjo ir knygų rinkinius, išsiskiriančius apimtimi ir temų įvairove. Pavyzdžiui, paveikslų savininko pirklio Petro Hofmano rinkinyje buvo vokiška Biblija ir kiti religinio turinio veikalai¹⁵. Didžiau-

⁹ Z. Kiaupa, op. cit., p. 341; VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 176v.

¹⁰ M. Paknys, op. cit., p. 28–32; L. Balaišytė, op. cit., p. 72.

¹¹ РГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 311, 312v; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341. Tarp 75 Vongereno rinkinio paveikslų 20 įvardyti kaip „įvairūs maži paveikslėliai“, dar 21 – „balti paveikslėliai“. Dalis Vongereno turto surašyme paminėtų kūrinių galėjo būti skirti pardavimui. Jis minimas prekyavęs XVII a. pradžioje: VUB RS, f. 7, KMA, 1608–1610, l. 279v–280.

¹² P. Beldovskio pomirtinio turto sąrašas, 1721 m., LVIA, SA–5124, l. 270–298; L. Balaišytė, op. cit., p. 74.

¹³ Vongereno rinkinys objektų skaičiumi prilygo ir didžiųjų Vidurio Europos miestų, pavyzdžiui, XVII a. Krokuvos miestiečių stambiausioms kolekcijoms; žr. M. Rožek, *Mecenat artystyczny mieszczaństwa krakowskiego w XVII wieku*, Kraków, 1977, s. 172; Z. Hojda, *Inwestycje kulturalne praskiego mieszczaństwa w XVII i XVIII w.*, *Sztuka miast i mieszczaństwa XV–XVIII wieku w Europie Środkowowschodniej*, red. J. Harasimowicz, Warszawa, 1990, s. 386–388.

¹⁴ Frydrichas Vongerenas minimas 1634 m. kaip Tomo Frezo testamentu vykdytojas, LVIA, SA, 13863, l. 192v–195.

¹⁵ VUB RS, KMA, 1603–1629, l. 18.

sio paveikslų rinkinio XVII a. pirmoje pusėje savininkas Frydrichas Vongerenas turėjo ir didžiausios apimties vokiškų ir lenkiškų knygų rinkinį, be to, numizmatikos kolekciją¹⁶. Suolininko ir stambaus pirklio Tomo Frezo namuose būta liuteroniškų religinių ir teisinių knygų vokiečių ir lenkų kalbomis¹⁷.

Nors beveik visi paveikslų rinkinių paliudijimai nurodo išskirtinio socialinio statuso savininkus, tačiau galima manyti, jog atvaizdai turėjo būti paplitę įvairesniuose miesto bendruomenės sluoksniuose, ne tik tarp miestiečių elito.

Apie paveikslų poreikį ir plitimą Kaune liudija netiesioginiai šaltiniai, pirmiausia prekyba dailės kūriniiais. Nors duomenų apie kultūrines prekes apskritai ir apie prekyvimą dailės kūriniiais Kaune išlikę nedaug, tačiau jos fiksuojamos įvairiais aptariamo periodo tarpsniais. Vienas anksčiausių liudijimų – 1607 m. pirklio Jono Lesingo pomirtiniame turto sąraše minimi 13 paveikslėlių¹⁸. Svetimšalio (būtent taip jis įvardijamas šaltinyje) pirklio turto sąraše minimi paveikslėliai, kartu su kitomis prekėmis, leidžia manyti, jog jie galėjo būti skirti pardavimui¹⁹. Kauno miesto aktų knygoje išliko XVII a. pirmos pusės įrašų apie Kaune paveikslais prekyvavusius pirklius. 1624 m. miesto teismo bylose minimas studentu vadinamas Stanislovas Liočinskis (Stanisław Loczyński), kuris po miestą sukiojosi su paveikslėliais, taip pat paveikslėlių pardavėjas Sebastijonas Kšemenskis (Sebastian Krzemieński)²⁰. XVIII a. pirmos pusės Kauno savivaldos aktų knygoje minimas Mykolas Varlinskis (Michał Warliński), Valachijos čigonas, paveikslų prekeivis, taip pat vadinamas studentu (*student alias obraznik*), vaikščiojęs su paveikslėliais po Kauno gyventojų namus²¹.

Galima numanyti, jog miesto prekeiviai aprūpindavo gyventojus daugiausia pigiais popieriniais paveikslėliais, lengvai dauginamais raiži-

¹⁶ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 313; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341–342, 351.

¹⁷ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 181; Z. Kiaupa, op. cit., p. 351.

¹⁸ VUB RS, f. 7, KMA, 1604–1610, l. 263.

¹⁹ Jonas Lesingas galbūt kilęs iš Deventerio miesto Nyderlanduose, žr.: VUB RS, f. 7, KMA, 1604–1610, l. 258v.

²⁰ VUB RS, f. 7, KMA, 1603–1629, l. 84v; Z. Kiaupa, op. cit., p. 342.

²¹ 1750 m. minimas miesto teismo byloje: VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 422, 426; KMA 1686–1773, l. 375–376, 379.

niais²². Tokio tipo atvaizdai plito įvairiose XVII–XVIII a. LDK socialinėse terpėse, buvo būdingi ir miestiečių bendruomenėms, pavyzdžiui, jų būta Vilniaus miestiečių rinkiniuose²³. Popieriniai devociniai paveikslėliai Kauno istorijos šaltiniuose minimi dar gerokai iki XVII a., pavyzdžiui, 1580 m.²⁴ Popierinius paveikslėlius mini ir vėlesni Kauno miesto šaltiniai, pavyzdžiui, pirklio Tomo Andžejevičiaus (Tomasz Andrzejewicz) (?) 1687 m. pomirtinis turto inventorių, kuriame įvardyti „32 popieriniai paveikslėliai“²⁵.

Miesto dailės poreikius liudija ne tik prekyba dailės kūrinių. Dar vienas kelias įsigyti kūrinius – dailininkui be tarpininkų užsakyti darbai. Didelė dalis Kauno rinkinių paveikslų autorių, tikėtina, buvo vietiniai tapytojai. Kauno dailininkų biografijos taip pat liudija tam tikras, kad ir netiesiogines prielaidas, skatinančias rinkinių formavimą Kauno miestiečių namuose. Jų grupės minimos Kaune įvairiais periodais²⁶. Tarp jų būta miestiečių sluoksnio narių, net patriciato atstovų. Pavyzdžiui, XVIII a. pirmos pusės tapytojas liuteronas Johannas Gothardas Hirszfeldas priklausė pasiturinčiai ir išsilavinusiai miesto patricijų giminei²⁷. Kai kurie Kauno dailininkai užėmė aukštą padėtį miesto bendruomenėje, jos institucijų hierarchijoje. XVII a. pirmos pusės tapytojas Jonas Miklaševičius (Jan Mikłaszewicz) buvo Šv. Onos brolijos prie Kauno bernardinų bažnyčios vyresnysis. XVIII a. pirmos pusės tapytojas Casparas Petzlinas – miesto savivaldos narys, suolininkas. Pažymėtina, jog jis neatsisakė savo amato net ir užimdamas aukštas miesto valdymo pareigas. Tai liudija, jog dailininko profesija ir dalyvavimas valdžios institucijose Kaune buvo laikomi suderinamais dalykais (tai būdinga ne visiems LDK istorijos laikotarpiams ir ne visoms miestų bendruomenėms). Dailininko profesijos ir dalyvavimo valdžios struktūroje derinimas liudija tam tikrą profesijos prestižą, netiesiogiai skatinantį dailininkų veiklą, taip pat kolektyvų formavimą.

²² Tiesa, jie dėl savo sąlyginai nedidelės kainos itin retai įvardijami turto sąrašuose.

²³ M. Paknys, op. cit., p. 28–32.

²⁴ Z. Kiaupa, op. cit., p. 342.

²⁵ VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 89–90v.

²⁶ Žr. *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: *XVI–XVIII a.*, sud. A. Paliušytė, Vilnius, 2005.

²⁷ VUB RS, f. 7, KMA, 1743–1748, l. 1080–1081v.

Miesto bendruomenės ir ypač valdančiojo elito ir Kauno tapytojų socialiniai ryšiai taip pat galėjo skatinti paveikslų užsakymus. Pavyzdžiui, žinoma apie Kauno tarėjo Kristupo Walterio užsakymą suolininkui tapytojui Casparui Petzlinui²⁸. Taip pat žinoma apie vienos turtingiausių XVIII a. pirmos pusės kauniečių našlės pirklienės Onos Barboros Šmitovos (Anna Barbara Tylawowna Szmitowa (Schmitova)) ir tapytojo Johanno Gothardo Hirszfeldo bendravimą, nors konkrečių jos užsakymų liudijimų neišliko²⁹.

Paveikslų kilmė

Kauniečių paveikslų rinkinius dėl fragmentiškų šaltinių gana sudėtinga charakterizuoti įvairiais aspektais, taip pat ir paveikslų kilmės požiūriu. Dažniausiai šaltiniuose ji nebuvo nurodoma. Galima numanyti, kad Kaune, kaip ir visoje LDK, didelę dalį sudarė vietinių dailininkų produkcija. Tačiau Kauno mieste, kuris buvo svarbus viso regiono prekybos centras ir kur svetimšaliai prekiaavo dailės kūrinių, galima tikėtis įvairesnės funkcionavusių kūrinių kilmės.

Kauno miestiečio namuose neretai sutinkami iš Vakarų Europos atgabenti daiktai. Jų įsigijimą skatino ne tik mieste prekyvę užsienio pirkliai, bet ir kauniečių prekybiniai ryšiai su vokiečių kraštais, pavyzdžiui, Karaliaučiumi. Tarkime, didžiausio rinkinio savininkas suolininkas Frydrichas Vongerenas prieš tapdamas miesto valdžios atstovu minimas prekiavęs Karaliaučiuje, viename iš XVII a. pirmos pusės meno kūrinių rinkos centrų³⁰. Ten galėjo įsigyti darbų ir savo kolekcijai. Tarp įvardytų dailės kūrinių aptinkame ryšius su vokiečių kraštais liudijantį atvejį, pavyzdžiui, 1609 m. iš aukso pagamintą Saksonijos kunigaikščio portretą Valentino Sakovskio (Walenty Sakowski) namuose³¹.

²⁸ Casparui Petzlinui užsakyta tapyta epitafija Kauno teismo rūmuose minima Walterio testamente 1747 m., VUB RS, f. 7, KMA, 1686–1773, l. 288v–291; KMA, 1743–1748, l. 1143–1146.

²⁹ Tapytojas Hirszfeldas minimas Onos Barboros Šmitovos testamente 1752 m., jam pirklienė užrašė vieną iš savo valdų mieste, VUB RS, f. 7, KMA, 1749–1753, l. 1584–1590v.

³⁰ VUB RS, f. 7, KMA, 1606–1608, l. 279v–280.

³¹ VUB RS, f. 7, KMA, 1608–1616, l. 307–307v.

Šaltiniai fiksuoja mieste funkcionavusius atvaizdus ir iš tolimesnės Europos. Pavyzdžiui, 1645 m. Kauno dominikonų išlaidų knygoje minimi Vilniuje pirkti itališki paveikslai³². Sprendžiant iš kainos (1 auksinas ir 10 grašių), tai tikriausiai buvo raižiniai. Prekybos keliais ir per bažnyčios institucijų ryšius tokie paveikslėliai galėjo patekti ir į miestiečių namus, nors konkrečių tai liudijančių faktų nežinome.

Yra duomenų ir apie kitas, Kaunui mažiau būdingas daiktų gabenimo kryptis. Pagrindiniai miesto prekybiniai interesai buvo nukreipti į Vakarus, bet čia patekdavo ir kūrinių iš Rytų. 1637 m. aprašant miestiečio Petro Jurgenseno turtą, buvo išskirtas vienas paveikslas, pavadintas maskvietišku³³. Galima spėti tai buvus ikoną, nes būtent taip vadinami sakraliniai atvaizdai plito LDK, turėjo ilgametę funkcionavimo LDK katalikų šventovėje tradiciją, neretai taip įvardijami ir XVII a. bažnyčių inventoriuose. Tikriausiai šis Kauno miestiečio namuose saugotas kūrinys turėjo devocinę paskirtį³⁴.

Paveikslų kainos

Dar vienas atskirai aptartinas rinkinių aspektas – kūrinių kainos. Kolekcionavimo raidą veikė iš dalies tai, kad karų, gaisrų ir kitų negandų epochoje dailės kūrinys nebuvo patikima pinigų laikymo priemonė. Jų vertė visoje LDK, palyginus su kitomis prekėmis, nebuvo didelė.

Išimtį sudarė tik iš brangiųjų metalų kuriami ar jais puošiami atvaizdai, kurie minimi pavienių pasiturinčių miestiečių namuose. XVII a. Kaune pasitaiko pavyzdžių, kai kūrinys funkcionuoja kaip pinigų laikymo priemonė, atliekamas iš brangiųjų metalų, ir būtent medžiaga lemia išskirtinę tokio dirbinio vertę. Tiesa, dažniausiai tai buvo juvelyriniai

³² LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 361, l. 37v.

³³ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 109; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341.

³⁴ Neatmetama, nors gal ir mažiau tikėtina, pasaulietiškos šio kūrinio paskirties galimybė. Maskvietiškų ikonų pasitaiko XVII a. pirmos pusės LDK rinkiniuose, kaip antai XVII a. Radvilų Liubčios kunstkameroje, suveriami kaulinė ikona, „maskvietiškas atvaizdas iš vienaragio“, kur jos kaip ir kiti daiktai turėjo seno, įdomaus, neįprasto ar reto, atlikto iš neįprastos medžiagos objekto statusą; žr. A. Paliušytė, 1647 m. Liubčios kunstkameros inventorius, *Menotyra*, 1996, Nr. 2, p. 50, 51, 58.

dirbiniai, o ne tapybos kūriniai. Jau minėtas Kauno miestiečiui Valentinui Sakovskiui priklausęs Saksonijos kunigaikščio portretas iš aukso, galbūt plaketė, – juvelyrinis dirbiny, dėl kurio vagystės kartu su kitais daiktais 1609 m. bylinėtasi, kainavo keliolika raudonųjų auksinų³⁵. Palyginti brangūs turėjo būti ir tapybos kūriniai, puošti tauriųjų metalų aptaisais, kaip antai 1752 m. pomirtiniame Sofijos Romanovskytės-Vavžincovos (Zofia z Romanowskich Wawrzyncowa) turto sąrašė minimas paveikslas ant vario skardos, puoštas sidabro aptaisais³⁶.

Galima numanyti, jog Kaune populiaresnė buvo pigi popierinių raizinių produkcija, tradicinių tapybos medžiagų kūriniai. Dailės kūrinių aprašymai Kauno miestiečių inventoriuose, retas jų kainos minėjimas liudija, jog ir čia tapybos bei grafikos kūrinys dažniausiai vis dėlto nebuvo vertinamas kaip brangus daiktas. Tyrinėjant Kaune užsąkėtų ar pirktų kūrinių kainas (daugiausia žinoma apie bažnyčių kūrinius) matyti, jog jos, lyginant su kitų daiktų kainomis, nebuvo didelės, jos pokyčiai pastebimi tik XVIII a. pabaigoje, kai veikiant bendrai infliacijai, paveikslų kaina išaugo, bet santykinė vertė, palyginti su kitomis prekėmis, išliko nedidelė³⁷. 1607 m. pirklio Jono Lesingo pomirtiniame turto sąrašė minima 13 paveikslėlių, įvertintų 60 grašių³⁸. Taigi vienas kainavo apytikriai 4 grašius. Sprendžiant iš kainos, tai galėjo būti popieriniai raiziniai – paprastai pigesni nei tapyti paveikslai³⁹.

Kauno miestiečio chirurgo Kristupo Mollenhawerio 1684 m. pomirtiniame turto surašyme minimi „įvairių karalių ir ponų“ portretai

³⁵ Kauno miestiečio Sakovskio skundas vaito teisme, VUB RS, f. 7, KMA, 1608–1616, l. 307–307v.

³⁶ VUB RS, f. 7, KMA, 1749–1753, l. 1796: *...obraz na blasze miedziany we srebro oprawnny czwiertkowy z łańcuszkiem srebrnym*.

³⁷ Duomenys apibendrinti remiantis daugiausia Kauno bažnyčių išlaidų knygomis, pavyzdžiui, Kauno dominikonų, pranciškonų, bernardinų, taip pat Kauno katedros rekonstrukcijos dokumentais XVIII a. pabaigoje: VUB RS, f. 4, A–316; LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 361; M. Matuškaitė, Kauno katedros interjero apipavidalinimo darbai 1773–1784, *Dailėtyra*, Vilnius, 1987, p. 145–154.

³⁸ VUB RS, f. 7, KMA, 1604–1610, l. 258v–263.

³⁹ Panašiai kainavo popieriniai raiziniai Vilniaus miestiečių rinkiniuose XVII a. antroje pusėje; žr. M. Paknys, op. cit., p. 29–31.

įvertinti 50 auksinų. Tai sudarė maždaug 2% bendros palikto kilnojamo turto vertės (iš viso už 2599 auksinų)⁴⁰.

1691 m. pirklio Jokūbo Fryzo pomirtiniame inventoriuje įvardyti 9 paveikslai buvo įvertinti taip pat pigiai – 10 auksinų⁴¹. Panašiai ir Vilniaus miestiečių rinkinių kūrinių kaina tiek XVII a. antroje pusėje, tiek XVIII a. retai viršydavo 10 auksinų⁴².

Nedidelė paveikslų piniginė vertė leidžia manyti, kad prioritetiškėmis laikytos ne pinigų laikymo, bet kitos paveikslų paskirtys. Vieną jų nurodo jau minėtas pirklio Petro Hofmano rinkinio aprašymas⁴³. Paveikslai surašyti inventorius pabaigoje, įvardijus visus kitus daiktus. Įkainoti visi Hofmano daiktai – ginklai, drabužiai, knygos, išskyrus paveikslus. Jie nelaikomi reikšmingu turto. Paveikslų paskirtį nurodo prirašas *ku ozdobie domowej*, t. y. jie suprantami kaip namų puošybos dalis. Kiti šaltiniai taip pat patvirtina, jog paveikslai dažnai įgyja nedalomo, už giminės ribų neišeinančio, nekilnojamo turto, neatskiriamos namų dalies statusą⁴⁴. Tai byloja savotišką atvaizdų vietos išskirtinumą miestiečio daiktų pasaulyje.

Kūrinių žanrai

Kauno miestiečio namuose saugotų paveikslų žanrinis spektras nebuvo platus. Kaip ir Vilniaus miestiečių kolekcijose, svarbus buvo religinis žanras. Nemažai tyrimų jau yra skirta miesto ir bažnyčios institucijų analizei, religinio gyvenimo svarbai, jų formų sklaidai Kaune⁴⁵. Bet kol kas mažai tyrinėtos, iš dalies dėl šaltinių stokos, privataus pamaldumo formų funkcionavimas mieste. Būtent jos galėtų paaiškinti religinio paveikslo atsiradimo namuose motyvus ir jų turinį.

⁴⁰ VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 49–50v.

⁴¹ VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 173–180.

⁴² L. Balaišytė, op. cit., p. 73.

⁴³ VUB RS, f. 7, KMA, 1603–1629, l. 18–18v.

⁴⁴ J. Dumanowski, *Świat rzeczy szlacheckiej w XVIII wieku*, Toruń, 2006, s. 145.

⁴⁵ R. Varsackytė, op. cit.

Kolekcijų turinį greičiausiai iš dalies galėjo įtakoti kulto vietų, susijusių su stebuklingais atvaizdais, veikiamas religinis klimatas. Kauno šaltiniai liudija, kad ypatinga reikšmė buvo skiriama Kauno Šv. Jurgio bažnyčios Dievo Motinos atvaizdo kultui, kuriame Kauno miestiečiai kartu su kitų luomų atstovais aktyviai dalyvavo, liudydami patirtus stebuklus ir garsindami atvaizdo šlovę, aukodami votus ir kt. puošmenas⁴⁶. Su stebuklingais atvaizdais tradiciškai buvo susijęs jų kopijų, pakartojimų ir pigios raizinių produkcijos plitimas, nors konkrečių faktų apie būtent su vietiniais stebuklingais paveikslais siejamas kopijas ir jų plitimą tarp Kauno miestiečių nežinome.

Duomenys apie religinius paveikslus Kauno miestiečių namuose dažniausiai aptinkami XVII a. šaltiniuose. 1636 m. Kauno tarėjo Valentino Chščonovičiaus (Valentinus Chrzczonowicz) palikuonys pasidalijo ir išsinešiojo keletą paveikslų, tarp kurių buvo vaizduojantys šv. Luką, šv. Morkų, šv. Motiejų ir šv. Joną, taip pat Švč. Mergelę Mariją ir šv. Valentiną. Kiti paveiksai, prikalti namuose prie sienos, ten ir likę⁴⁷.

1645 m. Kauno vaito Aleksandro Pečiūgos (Aleksander Pieczuga) testamente minimas Kauno parapinės bažnyčios Švč. Mergelės Marijos (Literatų) brolijai dovanojamas Išganytojo ir keturių evangelistų paveikslas⁴⁸. Mykolo Rudzianskio (Michał Rudziański) 1672 m. testamente minimi keli bažnyčioms aukojami kūriniai: krucifiksas, skirtas Kauno bernardinams, ir Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, dovanojamas Karaliaučiaus jėzuitams⁴⁹.

Išliko keletas liudijimų ir apie religinius paveikslus Kauno liuteronų namuose. 1638 m. Kauno suolininko, pamaldžios liuteronų šeimos nario Tomo Frezo turto sąrašė išskirti trys religinio siužeto atvaizdai, vaizduojantys šv. Tomo netikėjimo siužetą⁵⁰, Švč. Trejybę ir Jėzaus Kristaus kan-

⁴⁶ *Relacja pewna i prawdziwa, jasnych osób, o cudownym obrazie Panny Przenaświętzej, który jest w naszym kościele*, VUB RS, f. 4, A–316.

⁴⁷ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 47; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341.

⁴⁸ ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 610v.

⁴⁹ VUB RS, f. 7, KMA, 1662–1673, l. 538–541.

⁵⁰ *Obraz nad stołem Salvatoris incredulitatem S. Thomae Apostoli reprezentujący*, ПГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, л. 181v.

čią. Jie šiame inventoriuje, nurodant siužetą, tarsi sureikšminti, kitų 17 didelių ir mažų paveikslų siužetai neįvardyti⁵¹. Liuteroniška šio rinkinio ypatybė galima laikyti tai, jog čia nėra Švč. Mergelės Marijos atvaizdų, beveik visada aptinkamų LDK katalikų rinkiniuose.

Yra žinoma, jog paveikslų turėjo ir viena turtingiausių XVIII a. pirmos pusės Kauno moterų, pirklienė našlė liuteronė Ona Barbora Šmitova⁵². Nemažai Kaune dirbusių dailininkų buvo liuteronų bendruomenės nariai, tad galėjo aprūpinti savo tikėjimo užsakovus jų poreikius atitinkančiais religiniais kūrinių. Deja, negalime nieko daugiau pasakyti apie įtakingos Kauno liuteroniškos bendruomenės rinkinių turinį ir jų savitumą, nors ir fiksuojamas vienas jau minėtas galimo ikonografijos išskirtinumo atvejis. Vis dėlto reikia tikėtis, kad katalikų ir liuteronų rinkinius tradiciškai skyrė ne religiniai siužetai, o atvaizdo funkcijos, skirtingai suprantamos katalikų ir liuteronų bendruomenėse.

Be religinių atvaizdų kita svarbi paveikslų žanrinė grupė – portretai. Jų būta Petro Hofmano rinkinyje, kur jie įvardyti kaip asmenų portretai (*obrazy osób*)⁵³. Taip pat kaip „įvairių asmenų“ atvaizdai įvardyti ir aštuoni Petro Jurgenseno rinkinio paveikslai⁵⁴. Tomo Frezo rinkinyje šalia religinių paveikslų surašyta jų grupė, pavadinta „naminiais“ (*domowe*), tai galėjo būti šeimos narių portretai⁵⁵. Kauno miestiečio chirurgo Christophoro (Krzysztofa) Mollenhawerio 1684 m. pomirtiniame turto surašyme minimi „įvairių karalių ir ponų“ portretai⁵⁶. Pažymėtinas taip pat jau minėtas užsienio valdovo, pavyzdžiui, Saksonijos kunigaikščio, portreto atvejis. Užsienio valdovų portretai yra reti ir smulkiųjų bajorų kolekcijose, nors sutinkami kai kuriuose su Saksonijos kunigaikščiais ryšių turėjusių didikų rinkiniuose. Karaliaus ir didikų portretų turėjo ne kiekvienas Vilniaus miestietis, jie buvo paplitę LDK ir visos Abiejų Tautų Respu-

⁵¹ РГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, а. 181v; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341.

⁵² Onos Barboros Šmitovos testamentas 1752 m., VUB RS, f. 7, KMA, 1749–1753, l. 1584–1590v.

⁵³ VUB RS, f. 7, KMA, 1603–1629, l. 18–18v.

⁵⁴ РГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, а. 109.

⁵⁵ РГАДА, ф. 356, оп. 1, а. 15, а. 181v; Z. Kiaupa, op. cit., p. 341.

⁵⁶ VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 49–50v.

blikos bajorų rinkiniuose, bet daugiausia – turtingiausiųjų, senatorių⁵⁷. Taigi Kauno šaltiniuose paliudytus valdovų ir didikų atvaizdus galima aiškinti kaip tipišką miestietiško mentaliteto reiškinį, „norą panėšėti į bajoriją“, ne kartą aptartą istoriografijoje ir pasikartojantį įvairiose miestiečių kultūros apraiškose.

XVII–XVIII a. Vidurio Europos, Vokietijos, Lenkijos didžiųjų miestų, pavyzdžiui, Krokuvos bendruomenėse, populiarėjo peizažai ir natiurmortai, būta jų ir Vilniaus miestiečių rinkiniuose, nors, palyginę, pavyzdžiui, su Vokietijos miestais, dažniausiai sudarė tik nežymią rinkinių dalį⁵⁸. Šių miestietiškos kilmės žanrų kūriniai nėra įvardijami Kauno šaltiniuose, nors tai nereiškia, jog jų nebuvo miestiečių gyventojų namuose. Galima numanyti, kad, pavyzdžiui, Kauno suolininko Frydricho Vongereno kolekcija, sudaryta iš 75 objektų ir apimtimi prilygstanti stambesnėms Vidurio Europos miestiečių kolekcijoms, galėjo pasižymėti paveikslų žanrų įvairove. Kauno šaltiniuose, be devocinių atvaizdų ir portretų, minimi ir dekoratyvinės paskirties paveikslai, kurių žanrai nėra nurodyti. Pavyzdžiui, našlės Dorotos Romberkovo (Dorothea Romberkova) 1694 m. turto sąrašė minima 30 paveikslų, skirtų širmoms papuošti⁵⁹. Šaltinyje jų žanrai ir motyvai nėra įvardyti, nors galima spėti, jog tarp dekoratyvinės paskirties kūrinių galėjo būti, pavyzdžiui, Baroko laikotarpiu populiarėjančių peizažų. Kita vertus, tai, kad XVII–XVIII a. Kauno miesto šaltiniuose nėra įvardijami peizažai ar natiurmortai, gali liudyti ir tam tikras miesto bendruomenei būdingas vertybines nuostatas, tai, jog minėti žanrai nelaikomi vertintiniais taip, kaip inventoriuose išskirti religiniai paveikslai ar portretai.

Apibendrinant galima pažymėti, kad Kaune vyravo vidutinės apimties, būdingos LDK didesniems miestams kolekcijos. Tačiau yra pa-

⁵⁷ J. Dumanowski, op. cit., s. 159–160.

⁵⁸ M. North, Kunstsammlungen und Geschmack im ausgehenden 18. Jahrhundert: Frankfurt und Hamburg in Vergleich, *Kunstsammeln und Geschmack im 18. Jahrhundert*, Hrsg. M. North, Berlin, 2002, s. 85–104; M. Rožek, op. cit., s. 169–182; M. Bartkiewicz, *Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, (ser. *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, t. XLIX), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974, s. 66–70; Z. Hojda, op. cit., s. 386–388; M. Paknys, op. cit., p. 28–32.

⁵⁹ 30 obrazów różnych do szymów zgodnych, VUB RS, f. 7, KMA, 1683–1773, l. 333–333v.

liudytas ir vienas išskirtinis atvejis, labiau didikams būdingos apimties paveikslų rinkinys. Kauno miestiečių rinkinių turinys sutampa su kitų XVII–XVIII a. LDK miestiečių ir bajorijos kolekcijų pobūdžiu. Nagrinėjant fragmentiškus duomenis apie miestiečių santykius su atvaizdais, matyti, jog juose dažniausiai negalime išskirti specifinio miestietiško mentaliteto, pavyzdžiui, požiūrio į paveikslą kaip investiciją. Pirmiausia ryškėja devocinė ir reprezentacinė Kauno miestiečių namus puošusių paveikslų paskirtis. Tiriant miestiečių paveikslų rinkinius, matyti, jog Kauno, kaip ir kitų LDK miestų, gyventojai dažnai sekė bajorų rinkinių modeliais: jiems būdingais žanrais ir temomis, juose įsitvirtinusiems valdžios ir galios motyvais. Taigi Kauno miestiečių bendruomenė prisidėjo prie aptariamų laikotarpiu įtakingiausių aristokratijos kolekcionavimo modelių socialinės ir geografinės sklaidos, įgyvendindama juos galbūt mažesniu masteliu, bet pagal savo finansines galimybes ir poreikius, kartu skatindama miesto dailės raidos procesus.

Aistė Paliušytė

Picture Collections of Kaunas Burghers in the 17th–18th Centuries: Themes and Functions

Summary

In the current article, picture collections of Kaunas burghers and their functioning in the city's community is analyzed on the basis of posthumous property inventories found in the registry books of the city of Kaunas of the 17th–18th centuries. Information about the collections of Kaunas burghers from the period of the city's economic thriving – the 1st half of the 17th century – is the most abundant. The owners of the pictures specified in the sources most often were representatives of the city's ruling elite and merchants. Usually the average size of a collection was 10–20 pictures. The largest known collection belonged to a bancher (*scabinus*) Friedrich Vongerlen who died in 1641, and was equal in size to large collections found in Vilnius and some other cities of Central Europe (Krakow, Prague) in the period under discussion. It is possible that cheap religious engravings spread among various strata of the city's population. In general, images of the religious genre were predominant in the collections of Kaunas burghers; various portraits decorating burgher homes, among them images of rulers and noblemen, are also quite often mentioned in the sources. In terms of contents, the collections of Kaunas burghers are similar to other collections of burghers and noblemen of the Grand Duchy of Lithuania in the 17th–18th centuries. The most distinct were the devotional and representational functions of the pictures decorating the homes of Kaunas burghers. The residents of Kaunas, like those of other cities and towns of the Grand Duchy of Lithuania, often followed the models of noblemen's collections, their characteristic genres and themes and the motifs of power and rule typical of these collections. Thus the community of Kaunas burghers contributed to the social and geographic spread of the most influential models of collecting typical of the aristocracy in the period under discussion, putting them into life on a smaller scale, but according to their own financial possibilities and needs, and thus encouraging the processes of artistic development in the city.